

Լ. ՀԱԶՅԱՆ

ԳԱԲՐԻԵԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆԸ Ի. Ա. ԿՌԻԼՈՎԻ ԱՌԱԿՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ

Ա. Էջմիածնի վաստակաշատ միաբանության անդամների շարքում իր առանձին ու հաստատ տեղն ունի Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը: Ծնվել է 1812 թվականի մայիսի 12-ին Ղրիմի Թեոդոսիա քաղաքում: Հինգ տարեկանից հաճախում է Թեոդոսիայի գավառական դպրոցը: Յոթ տարի աչտեղ սովորելուց հետո աշակերտում է հ. Մինաս Բժշկյանին, իսկ 1826 թվականին մեկնում է Վենետիկ, ս. Ղազար՝ Մխիթարյան միաբանության դպրոցում իր ուսումը կատարելագործելու նպատակով: Այստեղ նա աշակերտում է վաստակաշատ հայագետներ հ. Մկրտիչ Ավգերյանին, հ. Մանուել Զախչախյանին և հ. Միքայել Զամչյանին: Բնածին ընդունակություններն ու ստացած կանոնավոր կրթությունը շուտով տալիս են դրական արդյունք: Գ. Այվազյանը մասնակցում է «Հայկազյան» և «Առձեռն» բառարանների ստեղծմանը, ինչպես նաև, բացառության կարգով, դեռ նախքան քահանայական աստիճան ստանալը, նշանակվում է ուսումնարանի՝ սկըզբում ելրոպական և արևելյան լեզուների, ապա նաև՝ փիլիսոփայության և աստվածաբանության ուսուցիչ: Նա միաժամանակ վարում է միաբանության ընդհանուր քարտուղարի դժվարին պաշտոնը: Տակավին երիտասարդ Գաբրիելը 1836 թվականին գրում է «Համառոտ պատմություն Ռուսաց» աշխատությունը, որով իր ընթերցողներին ծանոթացնում է Ռուսաստանի պատմու-

թյան Ռյուրիկ իշխանից մինչև Նիկոլայ 1-ի թագավորության հինգերորդ տարին ընկած ժամանակաշրջանին: Նրա հաջորդ՝ «Պատմություն Օսմանեան պետության» գործը սովորաժամալ աշխատություն է, որը զգալի հետաքրքրություն է ներկայացնում, մասնավոր ազգագրական առումով:

Որքան էլ բազմազբաղ, այնուամենայնիվ նա հետամուտ է լինում ամսագիր հրատարակելու իր վաղեմի ձգտմանը, և ահա 1843 թվականին նրա ջանքերով հիմնվում է «Բազմալեզ»-ը: Վեց տարի շարունակ հմտորեն խմբագրելուց հետո, նա այդ գործը հանձնում է իր լավագույն աշակերտ հ. Ղևոնդ Ալիշանին, իսկ ինքն անցնում է Փարիզ՝ ղեկավարելու համար տեղի Մուրադյան վարժարանը:

Նշանակալից է եղել անվանի գիտնական ու բանաստեղծ հ. Ղ. Ալիշանի հասունացման գործում Գաբրիել վարդապետ Այվազյանի դերը: Նա Ալիշանի «...երիտասարդության ժամանակակից ոգին էր, իր տարօրինակ խանդավառ գործունեությամբ ամբողջ երիտասարդությանը դեպ ի գործ և դեպ ի անխոնջ աշխատանք կը մղէ...»:

1848 թ. Փարիզի Ունիատ ակադեմիան Այվազյանին շնորհում է դոկտորի կոչում: Մուրադյան վարժարանում ծագած «կաթոլիկ—ոչ կաթոլիկ» վեճերի հետևանքով Գ.

¹ Հ. Ա. Երեմ, Կենսագրություն հ. Ալիշանի, ս. Ղազար, 1902, էջ 104:

Տ. ԳԱԲՐԻԵԼ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

վարդապետ Այվազյանը թողնում է դպրոցը, միաժամանակ հրաժարվելով նաև Մխիթարյան միաբանությունից²։ Իր երեք ընկերների հետ Փարիզում նա հիմնում է Հայկազյան վարժարանը, որին զուգահեռ հրատարակում է մի նոր պարբերական՝ «Մասեաց աղանի»-ն։ Այս շաբաթաթերթը լույս էր ընծայվում 1855 թ. սկսած՝ ֆրանսերեն և հայերեն լեզուներով։ Ֆրանսիացի ընթերցողին մատուցվում էին հիմնականում հայ ժողովրդի մշակութային հարուստ անցյալը ներկայացնող նյութերը, հայերեն տպագրվում էին պատմական, գրական, ազգագրական, ինչպես նաև քաղաքականությանը, արհեստների վերաբերող տեղեկություններ։

Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը, մղված իր նոր համոզմունքներից և ընդառաջելով իր եղբոր՝ աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու թախանձանքին³, դիմում է Ներսես Ե կաթողիկոս Առաքակեցուն՝ խնդրելով ընդունել իրեն Մայր եկեղեցու գիրկը։ Ս. Էջմիածնի միաբանությունն ընդունում է նրան իր շարքերում։ 1857-ին Գաբրիել վարդապետը վերադառնում է Ղրիմ, նշանակվում Բեսարաբիայի և Նոր Նախիջևանի թեմի առաջնորդ։ Հիմնում է Խալիպյան վարժարանը, տպարանը և շարունակում հրատարակել «Մասեաց աղանի»-ն, այս անգամ արդեն՝ հայերեն ու ռուսերեն։

1867 թ. Գևորգ Դ կաթողիկոսը նրան նշանակում է Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ, ձեռնադրում եպիսկոպոս և նշանակում ս. Էջմիածնի Սինոդի անդամ։ 1875 թ. նույն կաթողիկոսի կոնդակի համաձայն նշանակվում է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ՝ նկատի ունենալով այն, որ նա «...դատիարակու-

թյան կենսական խնդրով և արդյանց մեջ ևս ունեցած ողջամիտ՝ բազմափորձ հմտությունն և հաջողականությունն մեծ գրավական պիտի լինի ճեմարանի ապագայի համար, և կհուսամք որ կարևոր աջակցությամբ և օժանդակությամբ նպաստավորյալ՝ Աստուծով կհաջողի իր մեծ անվան և բազմափորձ հմտությանց համաձայն մեծ և փառավոր արդյամբ զարդարել և ճոխացնել զճեմարան Մայր Աթոռույս, և Վեհ. Հայրապետի՝ ինչպես նաև Հայաստանյայց եկեղեցվո և Ազգի արդար և մեծահույս ակնկալությունը պսակել, միանգամայն առավել ևս շքեղացնել և պայծառացնել իր մեծահամբավ և արժանավոր անունը և փառքը»⁴։

Նույն թվականին նրան հանձնվում է Վրաստանի և Իմերեթի թեմակալությունը՝ արքեպիսկոպոսական պատվի հետ միաժամանակ։

Իր կյանքի վերջին տարիներին նա առանձնակի ավանդ է ներդրել Ներսիսյան դպրոցի, ինչպես նաև իր առաջնորդական տարիներին հիմնված Մարիամյան դպրոցի գործունեության մեջ։

1880 թվականի ապրիլի 28-ին իր մահկանացուն է կնքում Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը՝ ապրելով 68 տարվա բովանդակալից կյանք։

*

* *

Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը թողել է հրապարակախոսական, մատենագրական, կրոնա-եկեղեցական շուրջ երեսուն աշխատություններ, որոնցից հիշենք հետևյալները.

«Համառոտ պատմություն Ռուսաց» (Վեներիկ, 1836), «Դասագիրք մեկնութեան խորհրդոց և արարողութեանց սրբոյ պատարագին» (Թեոդոսիա, 1870), «Խանգարմունք հայերեն լեզուի ի հնումն և ի նորումս» (Թեոդոսիա, 1869), «Հազար ու մի ստակաւոր բանք» (Վ. Պոլիս, 1875), «Յանու և կամ յաղագս անախալոթեան պային» (ս. Էջմիածին, 1871), «Ուղղագրութիւն լեզուիս Հայոց» (Թեոդոսիա, 1869), «Վարք Քրիստոսի» (Փարիզ, 1854), «Տրուլի խորհրդածութիւնք» (Փարիզ, 1854), «Քրիստոնէական վարդապետութիւն կամ վարդապետարան» (Փարիզ, 1855), «Թրեք վայելուչ կենցաղավարութեան» (Փարիզ, 1854), «Հոովմէական եկեղեցին ոչ ևս է կաթողիկէ եկեղեցի, Միշոյ բահանայի Փարիզեցոյ» (թարգմ. Վաղարշապատ, 1878)։

⁴ «Արարատ», Էջմիածին, 1875, էջ 230։

² Այս մասին տես. Գաբ. եպիսկ. Այվազյան, Պատմություն վերադարձի երեք վարդապետաց ի ծոց Հայաստանեաց ս. եկեղեցոյ, վերադարձ և չորրորդին տ. Խորենաց Գալֆայեան քերթող վարդապետի, Փարիզ, 1858։

³ Գաբրիելի կրտսեր եղբայրը՝ Հովհաննես Այվազովսկին, շատ բան է արել տեսնելու համար Ղրիմն առանց կաթողիկոսների։ Այս մասին նա հաճախ ակնարկել է իրեն այցելող ու հյուրընկալվող բարձրաստիճան անձանց շրջանում, բայց չտեսնելով շուշափոկի որևէ արդյունք, 1846 թվականին մի ճամբարով (Մատենադարան, արխիվ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 121, վավ. 15) դիմում է Ներսես Ե կաթողիկոսին՝ շարադրելով իր, ինչպես նաև շատ-շատերի իղձը՝ հեռացնել Մխիթարյաններից Տալիկյան ճամբարից, որ նրանք պատակաբար են առաջացնում հուցոց մեջ։

Այժմ «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանին, որպես Ի. Ա. Կոիլովի առակների հմուտ թարգմանիչ:

*
*
*

19-րդ դարի 30-ական թվականներից սկսած հայ գրական գործիչների շրջանում երևան է գալիս առանձնակի հետաքրքրություն ունի առակագիրների, հատկապես Կոիլովի նկատմամբ: Ռուսական առակների թարգմանությունը ձեռնամուխ են լինում Հարություն վարդապետ Ալամդարյանը, Խաչատուր Աբովյանը, Հարություն Քյոքչյանը և ուրիշներ⁵:

Առակագրությանն իր էջերում որոշակի տեղ է հատկացնում ժամանակի մամուլը: Իր հրատարակման առաջին իսկ տարվանից «Բազմավեպ»-ում Գաբրիել վարդապետ Այվազյանն սկսում է տպագրել ինչպես հայ ժողովրդական, այնպես էլ առանձին հեղինակների առակներ:

Գիտակցելով առակի դերն ու նշանակությունը ժողովրդի մշակութային կյանքում, տիրապետելով բազմաթիվ լեզուների և ունենալով ստեղծագործելու ակնհայտ ձիրք, 40-ական թվականներից սկսած Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը թարգմանում է Կոիլովի, ինչպես նաև Եզովսուսի, Բաբրիուսի ու Լաֆոնտենի առակները, որոնք առաջին անգամ լույս են տեսնում «Բազմավեպ»-ի էջերում: Թարգմանիչը միաժամանակ համապատասխան հոդվածով ներկայացնում է առակի մասին ունեցած իր տեսակետները:

Անդրադառնալով Կոիլովի առակների Այվազյանի կատարած թարգմանություններին, Լեոն ժամանակին գրել է. «2ի կարելի մոռանալ ունի առակախոս Կոիլովի առակների այն թարգմանությունը, որ կատարել է Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը: Որպիսի չքնաղ պարզություն, որքան նրբություն՝ հեզություն, ծաղր արտահայտելու համար: Այդ գործը կարելի է համարել մեր աշխարհաբար բանաստեղծական գրականության պարծանքներից մեկը»⁶:

Գաբրիել վարդապետ Այվազյան-մտա-

վորականի մասին բարձր է արտահայտվել նաև Աշոտ Հովհաննիսյանը. «Այվազյանի գրական ունակությունների մասին վկայում են Կոիլովի առակների թարգմանությունները, այլև նրա հայտնի օսմանյան պատմությունը: Նախանդյանը դատում է նրան «գրական վարդապետների» շարքին, արժեք տալիս նրա պատմաբանական գրքվածքներին և նրա ընտիր հայախոսությանը: Այվազյանը այս ամենին նրա քարոզչական ձիրքը և նրա պատկերավոր լեզուն...»⁷:

Սկզբնական շրջանում առակները գրաբարով թարգմանելն ընդհանուր երևույթ է եղել, ինչպես երևում է մեր կազմած տախտակից: Այդպես են վարվել բոլորը, այն տարբերությամբ միայն, որ հետագայում ոմանք ընդհանրապես դադարել են թարգմանելուց, ոմանք անհրաժեշտ են համարել գրաբարը փոխարինել աշխարհաբարով:

Այդպես է վարվել նաև գրաբարի մասին մեծ համարում ունեցող Գաբրիել վարդապետ Այվազյանը, որը, Կոիլովից ընդամենը հինգ առակ գրաբար թարգմանելուց հետո, անցնում է աշխարհաբար թարգմանությանը: Ավելին, նա հետագայում քննադատում է սկզբնական շրջանում իր և իրենից առաջ ուրիշների կողմից գրաբար կատարված մի քանի թարգմանությունները⁸: Այս կապակցությամբ գրել է. «Եվ որովհետև առակին մեծ կատարելությունը պարզ և ընտանի ոճով գրված ըլլալն է, առակ գրող հեղինակներուն մեջ անոնք միայն երևելի և անվանի եղեր են ամեն ազգաց մեջ, որոնք որ ուրիշներեն ավելի պարզ ու բնական ոճ մը ունեցեր են: Ասով կիմացվի, որ հին լեզուներով առակ գրելն ու միանգամայն աս պարզությունը և բնականությունը պահելը կրկին դժվարություն ունի, ուստի մեր լեզվին մեջ ալ գրաբար գրված առակները չեն կրնար իրենց վախճանին ինչպես որ պետք է հասնի, որովհետև գրաբարը վսեմ ծանրություն մը ունի, որ շատ դժվարությամբ կհարմարի ընտանի բացատրությանը: Աշխարհաբարը ավելի հարմար կերևա աս տեսակ թեթև գրվածքներու...»⁹:

1865 թվականին Այվազյանը հրատարակության է ներկայացնում իր հատընտիր

⁵ Մեր հոդվածի վերջում կարևոր համարեցինք մի առանձին աղյուսակով ներկայացնել 19-րդ դարում Կոիլովին թարգմանած հայ հեղինակների ցանկը՝ նշելով նրանց թարգմանած առակների քանակը, լեզուն, հրատարակության տարեթիվն ու վայրը:

⁶ Լեո, Ռուսահայոց գրականություն, Վենետիկ, 1904, էջ 51—52:

⁷ Հովհաննիսյան Ա., Նախանդյանը և նրա ժամանակը, Երևան, 1955, էջ 261:

⁸ Գրաբարով թարգմանվել են շուրջ վեց տասնյակ առակներ. Հակոբ Տեր-Ջաբարյանի, Համազասպյանի, Հարություն Քյոքչյանի և Այվազյանի կողմից:

⁹ «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1846, էջ 54:

թարգմանությունների անդրանիկ գրքուկը՝ «Առակք Քոիլովի»: Այն կազմված էր հիմնականում Ռուսաստանի հայկական դրպրոցներում սովորող մանուկների համար: Գրքուկում տեղ էին գտել նաև Կոիլովի այն բոլոր առակները, որոնց թարգմանությունները նախապես տպագրվել էին «Բազմալեզու» և «Մասեաց աղանի» պարբերականներում: Այն ընդգրկում է 91 առակ: Գրքուկն արագորեն սպառվեց: Դա խորապես ոգևորեց Այվազյանին. նա հինգ տարվա ընթացքում Կոիլովից թարգմանեց բազմաթիվ առակներ՝ ստեղծելով 197 առակից կազմված մի նոր ժողովածու, որպեսզի «ազգային արդի մատենագրության մեջ ավելանա Քոիլովի պես ընտիր հեղինակի մը առակներուն մեկ ամբողջ թարգմանությունը»¹⁰:

Թարգմանիչն իր ձեռքի տակ իբրև բնագիր ունեցել է դեռևս Կոիլովի կենդանության օրոք, 1840 թ., հրատարակված վերջին առակագիրքը: 1870 թ. տպագրված «Առակք Քոիլովի» ժողովածուն կազմելիս Գաբրիել եպիսկոպոս Այվազյանը պահպանել է Կոիլովի հրատարակության 9 գրքերի դասավորությունը: Այն ունի սեղմ առաջաբան, ինչպես նաև «Վարք Յովհաննու Քոիլովի» բնութագիր-կենսագրականը, որը գրել էր Կոիլովին ժամանակակից ու մտերիմ Պ. Ա. Պլետնյովը: Այդ «Վարք»-ով ընթերցողը հնարավորություն էր ստանում ծանոթանալու ոչ միայն Կոիլովի առակների ստեղծագործական մեթոդներին, այլև նրա կյանքին ու գրական գործունեությանը: Թարգմանիչը ժողովածուին կցել էր նաև արժեքավոր ծանոթագրություններ:

Անդրադառնալով Այվազյանի թարգմանչական սկզբունքներին, հարկ ենք համարում նշել, որ Կոիլովյան առակները նա թարգմանել է՝ ելնելով զուտ գրական-ստեղծագործական իր հետաքրքրություններից: Այս կամ այն առակը որևէ առիթով նա տպագրել է նաև մամուլում՝ ուղղելով այն որոշակի նշանակետի: Օրինակ. 1856 թ. «Մասեաց աղանի» ամսագրում տպագրված «Գայլն ու գառը» առակին նախորդում է մի հոդված, ուր խոսվում է Մոլդավիայում հայկական գաղութի ստեղծման, ինչպես նաև նրան տրված շոշափելի արտոնությունների մասին. «Հայերը,—գրում է Այվազյանը,—ամեն անգամ որ Մոլդավիա եկեր են, հետերնին բերած են իրենց հարստությունն ու ճարտարությունը և գործնական կերպով հասարակաց օգտակար բաներուն մեջ շատ օգնություն քրած

են...»¹¹: Նրանց տրված բազմաթիվ արտոնությունների շնորհիվ որոշ հայ իշխաններ հասնում են նույնիսկ մոլդավական իշխանական աթոռին նստելու պատվին: Ապա հոդվածագիրը միաժամանակ նշում է այն անարդար վերաբերմունքի մասին, որին հետագա դարերի ընթացքում արժանացել են հայերը: Հոդվածում այդ վիճակից դուրս գալու ելքը մատնացույց չի արված: Սակայն դրանից անմիջապես հետո տպագրված առակն ասես մի բարոյախոսական բացատրական է, որն ընթերցողի կողմից մտովի առնչվելու է հոդվածի բովանդակությանը:

«Գայլն ու գառը» առակը ամենից սիրվածներից է: Այն հաճախ թարգմանվել է նաև գրական ուրիշ գործիչների կողմից: Այդ առակի հիմնական ֆաբուլան, ինչպես նաև առակի ստեղծման մոտիվները շատ հին են և ըստ ավանդության գալիս են Եգովպոսից (6-րդ դար մ. թ. ա.):

Կոիլովի առակներում հաճախ օգտագործվող ժողովրդական այս կամ այն արտահայտությունը ճիշտ վերարտադրելու համար ամենից առաջ թարգմանիչը պահանջվում էր լավատեղյակ լինել ժողովրդական բառ ու բանին: Գաբրիել վարդապետ Այվազյանի աշխատություններից երկուսը («Հազար ու մի առակավոր բանք», Կ. Պոլիս, 1874 թ., և «Խրիմու հայոց լեզվովը շարադրված առակներ», Ռուստով Դ./վ., 1875) բացահայտում են նրա նաև բանահավաք լինելը: Ռուսական արտահայտության համարժեքը գտնելու համար նա սովորաբար դիմել է ժողովրդի լեզվամտածողությանը, երբեմն միայն՝ իր երևակայությանը: Այսպես, օրինակ, «Обезьяны»¹² առակի «украдкою глядела» արտահայտությունն Այվազյանի թարգմանությունում դարձել է «Կը ծրկըլտար՝ աչքը տընկած կը նայեր»: **Ծկլտալ, ծկլալ** ժողովրդական ծագում ունի, որ նշանակում է սաստիկ հետաքրքրությունմբ նայել, լավ տեսնելու համար ծակոծով տեղերից նայել¹³, ինչպես նաև «գաղտնի տեղե մը նայիլ՝ ինքը անտեսանելի մնալով»¹⁴, և այլն:

¹¹ «Հայոց ազգին ընկերական վիճակը ի Մոլդավիա», «Մասեաց աղանի», 1856, էջ 53: Հոդվածը տպված է եղել Կոստանդնուպոլսի «Փրես տ'Օռիան» ամսումով ֆրանսերեն լրագրում, որտեղից և թարգմանված է Ս. Գրանկոյանցի կողմից:

¹² И. А. Крылов, Басни, стр. 24.

¹³ «Հայոց բառ ու բան», Վաղարշապատ, 1912, էջ 312:

¹⁴ Էմիլյան ազգագրական ժողովածու, հատ. Թ, Թիֆլիս, 1913, էջ 519:

¹⁰ «Առակք Քոիլովի», Կ. Պոլիս, 1870, էջ 2:

ու կենդանություն տալու բաղձանքն ստիպվեցանք մաս ուրիշ աշխարհաբարներու, ևս և հասարակ տաճկերենի խոսքեր, ոճեր, մասնիկներ փոխառությամբ ի գործ դնելու, լավ համարելով զոհել երբեմն մեր անկանոն աշխարհաբարին հստակությունը առականց ճիշտ թարգմանության, քան թե թարգմանության ճշտությունը հստակության»¹⁸:

Գաբրիել արքեպ. Այվազյանի աշակերտ ու կենսագիր Նիկողայոս Քարամյանցի վկայությամբ, Այվազյան-թարգմանիչը, մույնիսկ գրեթե զրկված լինելով տեսչությունից, օգնական ունենալով իր աշակերտներին, մինչև իր կյանքի վերջին օրն իսկ «զբաղված էր Կոիլովի առակների սրբագրությամբ, որոնց լեզուն փոփոխում էր և ավելի արևելյան աշխարհաբարին մոտեցնում, գալստաբարբառը սրբագրում և փոփոխում թեթևակի»¹⁹:

Ինչպես ասում են, բանաստեղծության թարգմանիչը բանաստեղծ պետք է լինի: Գաբրիել արքեպ. Այվազյանի թարգմանու-

թյունները մեզ ներկայացնում են ոչ միայն Կոիլովի գեղեցիկ առակները, այլև թարգմանչի գեղարվեստական բարձր ճաշակն ու հմտությունը: Որոշ առակների թարգմանություններում դրանք հասնում են կատարելության:

Գաբրիել արքեպ. Այվազյանն, ամենայն հավանականությամբ, անձամբ ծանոթ չի եղել Կոիլովի հետ: Կոիլովը մահացել է 1844 թ., երբ Այվազյանը նոր էր սկսում տպագրել նրա առակների թարգմանությունները Վենետիկում: Բայց Կոիլովը նրա կրտսեր եղբոր՝ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու արվեստի երկրպագուն էր, և մտերմական հարաբերություն կար պեզարդ առակագրի ու երիտասարդ, խոստումնալից հայ նկարչի միջև:

1896 թ., Գաբրիել արքեպ. Այվազյանի մահից 16 տարի անց, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի հրամանով, անփոփոխ վերահրատարակվում է «Առակք Քոիլովի» 9 գրքերից (բաժիններից) կազմված ժողովածուն՝ թարգմանչի ընդարձակ կենսագրությամբ:

Ըստ ամենայնի սա պեճակոս մի ապացույց է հայ իրականության մեջ Կոիլովի առակների ունեցած մեծ ընդունելության, լայն ժողովրդականության:

¹⁸ «Առակք Քոիլովի», Կոստանդնուպոլիս, 1870, էջ 1:

¹⁹ «Առակք Քոիլովի», Վաղարշապատ, 1896, էջ ԾԹ:

ՅԱՆԿ Ի. Ա. ԿՈԻԼՈՎԻ ԱՌԱԿՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ (19-ԲԴ ԴԱՐ)

Թարգմանչի ազգանունը	Թվականը	Բանակը	Լեզուն		Որո՞հ է հրատարակվել
			գրաբ.	աշխ.	
Հարություն վրդ. Ալամզարյան	1814—1821				Մոսկվա
Խ. Արսվյան	1834—1840	10	2	10	Երևան
Հ. Տեր-Ջաբարյան	1841—1843	9	9	—	Ախալցխա
Հ. Համադասյան	1843	7	7	—	Թիֆլիս
Գաբրիել վրդ. Այվազյան	1843—1870	197	5	197	Վենետիկ, Փարիզ, Թեոդոսիա
Հ. Գեորգ Հյուբմյուլդ	1844	1	1	—	Վենետիկ
Հ. Քյոբչյան	1849	27	27	—	Մոսկվա
Գ. Պապկանյան	1850	3	—	3	Թիֆլիս
Ն. Իսահակյան	1850	2	2	—	Թիֆլիս
Գ. Դոդոխյան	1850	6	—	6	Դոբրուչա
Ստ. Բասադյանց	1850	1	1	—	Սիմֆերոպոլ
Մ. Մսերյանց	1852	2	2	—	Վենետիկ
Մ. Մանգինյան	1858	1	—	1	Մոսկվա
Մ. Հարությունյան	1859	1	—	1	Թիֆլիս
Ս. Վարշադյանց	1860	2	—	2	Վան
Հ. Ղուկասյան	1860	1	—	1	Թիֆլիս
Գ. Տեր-Ալեքսանդրյանց	1863—1865	4	—	4	Թիֆլիս
Ս. Խալաթյանց	1864	1	—	1	Թիֆլիս
Ն. Գ. Մ.	1864	2	—	2	Արմաշ
Տ. Լևոնյան	1865	8	—	8	Կ. Պոլիս
Ն. Լալայանց	1868—1869	25	—	2	Թիֆլիս
Բ. Քուչնեքյան	1878—1894	2	5	20	Վենետիկ
Մ. Լեխանյան	1885	1	—	1	Թիֆլիս
Ղ. Աղայան	1885	4	—	4	Թիֆլիս
Ա. Բահաթրյանց	1886	30	—	30	Շուշի
Ա. Նալբանդյան	1900—1904	8	—	8	Թիֆլիս